

POLITICAL INSTITUTIONS AND PUBLIC ADMINISTRATION

DOI: 10.46340/eppd.2022.9.1.5

Maksym Semenchko

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8001-1353>

K. D. Ushinsky Southern Ukrainian National Pedagogical University, Odesa, Ukraine

RESTRICTION OF INVIOABILITY OF PEOPLE'S DEPUTIES AND FREE MANDATORY: IS THERE A GUARANTEE OF DEMOCRACY REPUBLIC IN UKRAINE?

Максим Семенченко

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

ОБМЕЖЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ ТА ВІЛЬНОГО МАНДАТУ: ЧИ Є ГАРАНТІЇ ДЕМОКРАТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА В УКРАЇНІ?

The article presents an analysis of the problem of the development of democratic parliamentary representation as a result of the introduction of restrictions on immunity and, accordingly, the "free" mandate of people's deputies of Ukraine. The historical features of the formation of "free" and "imperative" mandates are shown as different types of political and legal status of a deputy, depending on the formed model of democratic government: democratic government as the realization of the "interests of the majority" or democratic government as the realization of the interests of "everyone". The immunity of people's deputies was analyzed in terms of "inviolability", that is, immunity – as a legal protection against arrest, detention and prosecution without the consent of the relevant body, and in terms of "non-liability", i.e. indemnity – as the absence of responsibility for voting and statements in parliament, with the exception of slander and insult. The features of the normative-legal consolidation of the status of a people's deputy in Ukraine and the stages of the legislative process aimed at changing it due to the restriction of immunity are determined. The features of the recommendations of the European Commission "For Democracy through Law" (Venice Commission) and the reservations of individual judges of the Constitutional Court of Ukraine regarding the possible consequences of the political and legal status of a people's deputy in Ukraine in the context of a political crisis are analyzed. The process of introducing constitutional changes and changes into the national legislation to ensure the new status of a people's deputy and the procedure for bringing them to criminal liability after January 1, 2020 is traced. The trends in the development of the institution of parliamentary representation are determined.

Keywords: parliamentary immunity, indemnity, free mandate, imperative mandate, parliamentarism.

Постановка проблеми. Недоторканність представників народу в парламенті – дискусійна та завжди актуальна тема для дослідників. Найбільшу значимість ця тема набуває з точки зору права і моралі в умовах розв'язання конфліктів інтересів та забезпечення гарантій прав опозиції в парламенті, що є основою формування державної політики на основі принципів демократичної участі та гарантій прав меншин. Також недоторканність публічного та особистого життя народного депутата пов'язана з мотивацією його поведінки. Відсутність конституційних гарантій захисту

від незаконного обмеження депутатської діяльності, втручання в особисте життя, перешкоджання особистому волевиявленню у прийнятті нормативно-правових актів обмежує можливості реалізації демократичного правління. З іншого боку, тенденції розвитку парламентаризму, де лобізм та перетворення депутатів в переслідувачів корисних цілей та інтересів став нормою, недоторканність народних обранців стає гальмом у захисті прав громадських інтересів.

Важливим аспектом проблеми гарантування недоторканності народних обранців є проблема забезпечення «вільного» мандату, що є альтернативою мандату «імперативного», і, відповідно, демонструє трансформацію і принципу самого демократичного правління: від демократії як «правління більшості» до демократії «як правління з метою захисту прав кожного».

Теоретичні основи дослідження проблематики демократичного представництва складають фундаментальні праці Ж-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Е. Берка, Дж. Локка, А. Кондорсе, А. де Токвіля, засновників американської Конституції – Т. Джефферсона та Дж. Медісона, а також в працях Л. Дюгі, Г. Єллінека, Б. Чичеріна. В другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. ця тематика розроблялася в працях М. Прело¹, М. Ван дер Хульста², де останній – координатор Європейського центру парламентських досліджень і документації (ЄЦПД), створеного у 1977 р. для обміну досвідом між апаратами парламентів у Європі. В Україні ця проблематика постала частиною праць таких авторів як О. Задорожній, М. Харитончук, А. Селіванов³, С. Конончук та О. Ярош⁴, О. Мельнік⁵, І. Панкевич⁶, П. Романюк⁷, та інших.

Метою дослідження є визначення політико-правових наслідків обмеження недоторканності народних депутатів та вільного мандату в контексті забезпечення гарантій демократичного представництва.

Інститут недоторканності депутата як елемент вільного мандату в контексті гарантій забезпечення демократичного розвитку парламентського представництва отримав захист в ряді рекомендацій Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанської Комісії). У доповіді «Про імперативний мандат та аналогічну практику» Венеціанської комісії практики імперативного мандату визнані несумісними з демократією⁸. В доповіді вказується, що витoki імперативного мандату сягають римського права. У середньовічній Іспанії, і зокрема Королівстві Леон і Кастилія, представництво міст у Кортесах було засновано на імперативному мандаті. Представники з цих міст мали виконувати вказівки місцевих зібрань. Міста вимагали від представників скласти присягу про те, щоб не відходити від даних їм вказівок і не перевищувати своїх повноважень, тому що цей акт офіційно засвідчувався державним нотаріусом. Починаючи з ХV ст., королі Іспанії почали вказувати у своїх документах про скликання зборів депутатів поза рамками їх мандатів, навіть якщо це суперечило побажанням міст, і це означало, що міста вже не могли б контролювати своїх представників. Так, іспанська монархія пододала імперативний мандат і підпорядкувала представників міст своїм задумам.

Пізніше, ліберальна теорія забезпечила основи для представницького мандата, виходячи з джерела суверенітету – нації, воля якої вища за інтереси місцевих спільнот. Англо-ірландський діяч Едмунд Берк в зверненні 1774 р. до виборців Бристолу, зазначив, що «думка виборців є вагомою та шанованою, і представник зобов'язаний її... враховувати. Проте вказівки; встановлені мандати,

¹ Прело, М. (1957). *Конституционное право Франции*. Москва: Издательство иностранной литературы.

² Van der Hulst, M. (2000). *The parliamentary mandate a global comparative study*. Geneva: InterParliamentary Union, 154.

³ Задорожній, О. В., Добкін, М. М., Селіванов, А. О. (2004). *Депутатська недоторканність (Сучасна парламентська та судова практика: правовий аналіз)*. Київ: Логос.

⁴ Задорожній, О. В., Добкін, М. М., Селіванов, А. О. (2004). *Депутатська недоторканність (Сучасна парламентська та судова практика: правовий аналіз)*. Київ: Логос

⁵ Мельнік, О. (2010). Представницький мандат парламентарів: природа, генезис, сучасність. *Збірник наукових тез Першої міжнародної наукової конференції: парламентські читання (1-2 жовтня, 2010 р., м. Київ)* <http://parlament.org.ua/upload/docs/Parliamentary_readings_.pdf> (2022, січень, 10).

⁶ Панкевич, І. (2010). Імперативізація парламентського мандату в Україні та інших європейських державах (порівняльно-правовий аналіз). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*, 50, 118-126.

⁷ Романюк, П. В. (2015). Вільний мандат як елемент представницької демократії: історико-теоретичні нотатки. *Право та інновації*, 3 (11), 145-153.

⁸ *Доклад об імперативном мандате и аналогичной практике, 2009* (Европейская Комиссия за демократію через право (Венецианская Комиссия)). *Council of Europe* <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)027-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)027-rus)> (2022, січень, 11).

якими депутат пов'язаний ...становить спотворення ...сенсу Конституції. Парламент не є зборами посланців, які представляють різні та ворожі інтереси; ...парламент є дорадчими зборами однієї нації, з єдиним інтересом, саме – загальним; де керуватися потрібно не місцевими завданнями, не місцевими забобонами, а загальним благом, що впливає з розуміння єдиного цілого»¹.

В той же час, суть імперативного мандату продовжував відстоювати Ж.-Ж. Руссо, виходячи також з інтересів «загального» блага. За його думкою «депутати народу... не є і не можуть бути його представниками, а є його уповноваженими»². Ця концепція була реалізована в доктрині конституційного будівництва радянських країн. У законодавстві УРСР (в Конституціях 1929 р., 1937 р., 1978 р.) закріплювалися принципи імперативності депутатського мандату, коли всі члени рад мали регулярно звітувати перед своїми виборцями, які могли їх відкликати).

В Конституції України 1996 року вперше було встановлено принцип «вільного» мандату, за яким депутат Верховної Ради України (ВРУ) визнавався представником всього народу України, а не групи виборців, а тому отримував право діяти на підставі власних міркувань в інтересах всього народу, що передбачало можливість неспівпадіння загальнонаціональних і місцевих інтересів та право депутата діяти з метою їх узгодження, компромісу, надаючи перевагу загальним інтересам національного цілого. Положення чинної Конституції України не містять прямого закріплення певного типу депутатського мандату, але принцип вільного мандату знаходить своє відображення в ч. 2 ст. 79 Конституції і виражений у змісті присяги: депутати присягають на вірність Україні, в інтересах всіх співвітчизників. Тобто, народний депутат України є представником народу у ВРУ. Також, принцип вільного мандату попри існуючу партійну і фракційну дисципліну, знаходить також відображення в ст. 81, яка в переліку підстав для дострокового припинення повноважень народного депутата України не містить положень про можливість відкликання парламентарія виборцями.

Зміст вільного мандату сформулював французький теоретик конституційного права М. Прело, який назвав ознаками *вільного мандата* його *загальний характер* (хоча депутати обираються по округах, вони представляють весь народ країни); *звільненість від наказів*; *не підлягає відкликанню*; *не потребує узгодження дій мандатарія*³.

Координатор Європейського центру парламентських досліджень і документації М. Ван дер Хульст виокремлює такі ознаки вільного мандату: 1) депутатський мандат є *загальним* (парламентарії не представляють виборчий округ, а представляють націю в цілому). Це закріплено в Конституціях: ФРН (ст. 38), Бельгії (ст. 32), Італії (ст. 67), Португалії (ст. 152), Туреччини (ст. 80). Втім, в окремих державах (наприклад, в Великій Британії) такий загальний характер має особливості: депутати обираються з метою представництва своїх виборців, однак без поширення на них імперативного мандату, тобто вони мають право вільного голосування на власний розсуд; 2) «мандат є *представницьким* – парламентарії не є представниками лише частини населення і позбавлені можливості захисту «особливих» інтересів, не пов'язані зобов'язаннями або інструкціями, не зобов'язані підтримувати свою партію або рішення, прийняті їх партією в парламенті. Унаслідок шкідливої для партії поведінки депутата його може бути виключено з неї, однак це не тягне за собою втрату депутатського мандату (Van der Hulst, 2000: 8). Так, у Конституціях Австрії (ст. 56), Італії (ст. 67), Німеччини (ст. 38), Ісландії (ст. 48), Польщі (ст. 104), Словаччини (ст. 73) зазначається, що депутати парламенту не пов'язані наказами чи інструкціями або при виконанні своїх функцій не пов'язані з імперативним мандатом; 3) депутатський мандат є *безвідкличним* – депутати не можуть бути відкликані виборцями (наприклад, п. 14 розд. II Конституції Латвії)⁴.

У Конституціях ряду країн (наприклад, Казахстану (ст. 52), Франції (ст. 27), Румунії (ст. 66) міститься заборона імперативного мандату, а положення про відсутність імперативного мандату містять Конституції Молдови (ст. 68), Хорватії (ст. 74), Албанії (ст. 70), Князівства Андорра (ст. 70), Вірменії (ст. 66)⁵.

¹ Доклад об імперативном мандате и аналогичной практике, 2009 (Европейская Комиссия за демократию через право (Венецианская Комиссия)). Council of Europe <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)027-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)027-rus)> (2022, січень, 11).

² Руссо Ж. Ж. (1998). *Об общественном договоре. Трактаты*. Москва: Кучково поле, 222.

³ Прело, М. (1957). *Конституционное право Франции*. Москва: Издательство иностранной литературы, 437.

⁴ Романюк, П. В. (2015). Вільний мандат як елемент представницької демократії: історико-теоретичні нотатки. *Право та інновації*, 3 (11), 148.

⁵ Мельнік, О. (2010). Представницький мандат парламентарів: природа, генезис, сучасність. *Збірник наукових тез Першої міжнародної наукової конференції: парламентські читання (1-2 жовтня, 2010 р., м. Київ)*, 112 <http://parlament.org.ua/upload/docs/Parliamentary_readings_.pdf> (2022, січень, 10).

Елементами *вільного* мандату є: 1) *імунітет* (лат. *immunitas* — «вільний», «захищений») — сукупність захисних механізмів, які допомагають боротися з чужорідними чинниками, здатність підтримувати нормальне функціонування під впливом зовнішніх факторів, який забезпечується конституційними гарантіями депутатської недоторканості через заборону притягнення до кримінальної відповідальності, арешту, затримання без проходження процедури в парламенті щодо доведення необхідності зняття та самого зняття імунітету, усунення можливостей політичної вмотивованості обвинувачення або прихованого тиску на депутата; 2) *індемнітет* (лат. *Indemnitas* — «звільнення», «гарантія») — означає, що депутат не несе відповідальності за свої рішення і висловлення у парламенті і отримує заробітну плату.

Венеціанська комісія відзначає два типи *парламентської недоторканності*¹. Перший тип («*non-liability*», букв. «відсутність відповідальності») гарантує депутату відсутність відповідальності за голосування та висловлювання у парламенті. У деяких країнах (Бельгії, Нідерландів, Норвегії, Румунії, Словенії та Іспанії) цей перший тип недоторканності є абсолютним і не може бути скасований.

Другий тип («*inviolability*», букв. «недоторканність») — правовий захист парламентарів від арешту, затримання та переслідування без згоди відповідного органу (не у всіх країнах світу дозвіл на зняття недоторканності дає парламент (у Андоррі недоторканність може бути скасована Кримінальним судом, у Чилі — Апеляційним судом відповідної юрисдикції, а на Кіпрі — рішенням Верховного Суду).

У більшість європейських країн депутати парламенту мають особливий захист у деяких видах кримінальних справ. Але загальної моделі немає. В Албанії, Австрії, Білорусії, Грузії, Росії та Італії правоохоронці не мають права обшукувати домашні та офісні приміщення парламентарів. У Франції, Португалії та Японії імунітет не забороняє здійснювати досудові розслідування щодо депутата. У Болгарії, Албанії, Хорватії, Фінляндії, Португалії, Македонії, Словенії депутат не є недоторканим, якщо скоїв важкий злочин, але у країнах перелік важких злочинів відрізняється². В інших країнах, навпаки, недоторканність не може бути імунітетом від дрібних правопорушень. У Франції, наприклад, депутат притягується до відповідальності за правопорушення, які передбачають адміністративний штраф, а у Люксембурзі недоторканність не перешкоджає вживати заходів проти парламентаря за дрібні злочини, якщо закон не передбачає затримання особи

Змістовне наповнення поняття «депутатська недоторканність» в Україні вперше було з'ясовано у Рішенні Конституційного Суду України (КСУ) від 10 квітня 2003 р. (Справа про гарантії діяльності народного депутата). Втім, ще в 1999 р. КСУ зазначав, що «важливою гарантією є депутатська недоторканність, яка має цільове призначення — забезпечення безперешкодного та ефективного здійснення народним депутатом України своїх функцій. Вона не є особистим привілеєм, а має публічно-правовий характер». Розширюючи суть депутатської недоторканності в 2003 р. КСУ визначив, що «депутатська недоторканність є не суб'єктивним правом, привілеєм, а є складовою статусу народного депутата». Положення чч.1-3 ст. 80 Конституції були відтворені у ч.1 ст. 27 Закону «Про статус народного депутата України», де було встановлено, що депутатська недоторканність гарантується на весь строк здійснення депутатських повноважень. Законом в ч.2 ст. 27 було передбачено, що застосування заходів, які обмежують права і свободи народного депутата (обшук, огляд особистих речей, тощо), допускається лише у разі, коли ВРУ надала згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності³.

Починаючи з 1999 р. питання депутатської недоторканності в українському політичному дискурсі почало використовуватися як популістська обіцянка рядом політичних сил, але справа не доходила далі розробки законопроектів та надання КСУ Висновків щодо відповідності законопроектів вимогам ст.157 і 158 Конституції аж до 2019 р.. В 1999 р. Президент Л. Кучма в передвиборчій програмі ініціював завдання скасування «недоторканності», а у 2000 р. 16 квітня це питання було винесено на референдум і 80% українців підтримали цю пропозицію, але парламент не став імплементувати результати референдуму, хоча КСУ підтвердив законність рішення, винесеного на референдумі⁴.

¹ Лашук, Т. (2017). Ні депутатській недоторканності: історія обіцянок. *LB.ua*. <https://lb.ua/news/2017/09/08/375962_ni_deputatskiy_nedotorkannosti.html> (2022, січень, 12).

² Задорожний, О. В., Добкін, М. М., Селіванов, А. О. (2004). *Депутатська недоторканність (Сучасна парламентська та судова практика: правовий аналіз)*. Київ: Логос, 79-93.

³ Там само.

⁴ Лашук, Т. (2017). Ні депутатській недоторканності: історія обіцянок. *LB.ua*. <https://lb.ua/news/2017/09/08/375962_ni_deputatskiy_nedotorkannosti.html> (2022, січень, 12).

Наступний Президент В. Ющенко в 2005 р. теж підтримав скасування «недоторканності», і в 2006 р. ВРУ зняла недоторканність з депутатів місцевих Рад, користуючись процедурним спрощенням, оскільки статус депутатів місцевих рад регламентується Законом, а не Конституцією. 26 квітня 2007 р. В. Ющенко достроково розпустив ВРУ, призначив нові вибори і знав озвучив обіцянку скасування депутатської недоторканності, що стало передвиборчим гаслом партії «Наша Україна». Ідею підтримала фракція БЮТ. Законопроект №1375 від 18.01.2008 р. розробили керівники фракцій БЮТ та НУНС – Іван та В'ячеслав Кириленки, але ВРУ його не підтримала.

15 серпня 2007 р. В. Янукович – тоді глава уряду за часів Президента Ющенко – також виступав за позбавлення недоторканності усіх високопосадовців: «Давайте ...проголосуємо за скасування недоторканності і всіх пільг президента, прем'єр-міністра, міністрів, депутатів Верховної Ради і суддів. Всіх!...»¹. Ця пропозиція була втілена в законопроекті №3251 2008 р., розробленому ним та О.В. Лавриновичем.

Скасування депутатської недоторканності стало одним із пунктів коаліційної угоди ВРУ 8-го скликання. В 2015 р. Президент П. Порошенко вніс у ВРУ проект №1776, яким пропонувалось скасувати недоторканність народних депутатів і суддів в частині «*inviolability*» або імунітету, тобто «правового захисту від арешту, затримання та переслідування без згоди відповідного органу», залишаючи гарантії недоторканності «*non-liability*», тобто ідемнітету, відсутності відповідальності за голосування та висловлювання у парламенті. 5 лютого 2015 р. ВРУ спрямувала цей законопроект до КСУ, який влітку того ж року надав позитивний Висновок, але з рядом зауважень і ВРУ проголосувала за скасування недоторканності суддів, залишивши їм функціональний (обмежений) імунітет. Це означає, що притягнення судді до відповідальності за чинення правосуддя, має погоджувати Вища рада правосуддя. Оскільки суддівська недоторканність була скасована, і частина положень законопроекту №1776 стала непотрібна, то виникла необхідність внесення у ВРУ нового законопроекту щодо скасування суто депутатського імунітету, хоча, наприклад, обговорювалося і одночасне спрощення процедури імпичменту Президента, що мало забезпечити необхідні 300 голосів народних депутатів для внесення змін до Конституції у частині депутатської недоторканності.

В 2017 р. питання позбавлення недоторканності парламентаріїв знов стало предметом обговорення. Генеральний прокурор Ю.Луценко заявив, що ГПУ має докази для притягнення до кримінальної відповідальності шістьох депутатів, з яких на п'ятьох підготувала подання до ВРУ про позбавлення недоторканності (А. Лозовому з Радикальної партії інкримінували несплату податків; Є. Дейдею з «Народного фронту» – незаконне набуття у власність активів; О. Довгому з групи «Воля народу» – зловживання повноваженнями на посаді секретаря Київради; Б. Розенблату з Блоку П.Порошенка (БПП) та М. Полякову з «Народного фронту» – лобізм при внесенні змін до закону, який, зокрема, регламентує видобуток та експорт бурштину), проте Комітет ВРУ з питань регламенту відхилив усі подання, вказуючи про низьку доказовість. ГПУ визначило дії Комітету ВРУ «круговою порукою».

Дослідники порахували, що до Революції Гідності ВРУ позбавила недоторканності лише п'ятьох депутатів – Ю. Звягільського; П. Лазаренка; В. Жердицького; М. Агафонова; В. Лозінського. Після Революції Гідності імунітет встигли зняти з 10 народних депутатів – О. Царьова з «Партії регіонів» через звинувачення у сепаратизмі в 2014 р., І. Мосійчука з «Радикальної партії» через звинувачення в отриманні хабаря в 2015 р.; С. Мельничука з «Радикальної партії», колишнього командира батальйону «Айдар» через звинувачення у створенні злочинного угруповання; С. Клюєва з «Опозиційного блоку» через звинувачення у шахрайстві в 2016 р., та В.Новинського з «Опозиційного блоку» через звинувачення у протиправному позбавленні волі архієпископа О. Драбинка; О. Онищенко з групи «Воля народу» у 2016 р. через підозру у відмиванні 3 млрд грн з «Укргазвидобування»; Б. Розенблата (БПП) та М. Полякова (НФ) – через звинувачення у створенні схеми незаконного видобутку і вивезення бурштину в 2017 р.; О. Довгого від «Волі народу» через звинувачення у передачі землі Жукового о-ва під забудову; М Добкіна – члена «Опоблоку», через звинувачення у зловживанні службовим становищем². Проте по жодному з цих депутатів справи не передані до суду.

¹ Лашук, Т. (2017). Ні депутатській недоторканності: історія обіцянок. *LB.ua*. <https://lb.ua/news/2017/09/08/375962_ni_deputatskiy_nedotorkannosti.html> (2022, січень, 12).

² Там само.

Один зі співавторів Конституції України В. Л. Мусіяка причиною конфлікту між ГПУ і парламентаріями назвав в 2017 р. недосконале законодавство¹. Так, *про притягнення до відповідальності* можна говорити лише тоді, коли суд ухвалить відповідне рішення про визначення міри покарання. Тобто, спочатку депутата мають позбавити недоторканості, а потім проводити слідчі дії. Натомість до 2017 р. в чч.1-2 ст.27 Закону «Про статус народного депутата України» містилася наступна норма: «1. Народному депутату гарантується депутатська недоторканність на весь термін здійснення депутатських повноважень. Народний депутат не може бути без згоди ВРУ *притягнутий до кримінальної відповідальності, затриманий чи заарештований*; 2. Обшук, затримання народного депутата чи огляд особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення народного депутата, а також порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та застосування інших заходів, що... обмежують права і свободи народного депутата, допускаються лише у разі, коли Верховною Радою надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності».

Відтак, мова в статті мала йти *не про притягнення до відповідальності, а про надання згоди на початок досудового слідства*. Натомість, згоду на позбавлення недоторканності можна було отримати лише тоді, коли вже було висунуте обвинувачення, а справа передавалася до суду. Так, В. Мусіяка наголошував на необхідності приведення ст.27 Закону «Про статус народного депутата» та ст. 220 Закону «Про Регламент ВРУ» у відповідність. В ст.220 Закону «Про Регламент ВРУ» зазначалося, що Комітет ВРУ з питань Регламенту, з моменту отримання *Подання, ініційованого Прокурором та підтриманого і внесеного Генеральним Прокурором до ВРУ* має протягом 20 днів підготувати *Висновок щодо подання про надання згоди про притягнення до кримінальної відповідальності, затримання або арешт народного депутата* на основі перевірки достатності доказів, на основі якого ВРУ з моменту його подання протягом семи днів мала прийняти відкритим поіменним голосуванням більшістю голосів народних депутатів від її складу *Рішення про надання згоди про притягнення до відповідальності, затримання, або арешт*. Отже, В. Мусіяка, вказував, що ст. 220 слід було привести у відповідність до міжнародних стандартів, коли б Комітет з питань регламенту з'ясував би, наприклад, чи не має на депутата, якого хочуть позбавити недоторканності, політичного тиску, чи не використовують органи досудового слідства якісь засоби тиску на народного обранця з метою отримання політичних результатів². Тобто, він пропонував не скасування недоторканності, а її обмеження в частині запровадження процедури надання Верховною Радою *згоди на початок досудового слідства, тобто на зняття імунітету, а не на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт депутатів*³.

Близькою була позиція судді КСУ М.І. Мельника, який зазначав, що в інтересах правосуддя – *обмеження обсягу, а не скасування депутатської недоторканності*, що можна забезпечити шляхом запровадження нової формули: *«народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України затримані чи заарештовані до винесення обвинувального вироку судом»*. У разі реалізації цієї формули, на думку М.І.Мельника, органи правопорядку, органи досудового розслідування та суд мали б можливість провадити розшукові та процесуальні дії у справі депутата, який вчинив злочин, включаючи постановлення вироку. Єдине, на що потрібна була б згода парламенту – на його затримання та арешт. Водночас, депутат мав би можливість здійснити свій захист у суді без політизації цього процесу. Тоді як повне скасування імунітету, на думку М.І.Мельника, може призвести до істотних негативних політичних, правових та соціальних наслідків.

В липні 2017 р. до ВРУ подали законопроект під №6773, а в жовтні того ж року Президент П. Порошенко та І. Венедіктова ініціювали законопроект №7203⁴. Тексти законопроектів були ідентичні, за винятком того, що за законопроектом №6773 зміни мали набути чинності наступного дня після опублікування документу, а за законопроектом №7203 – з 1 січня 2020 року.

¹ Глуховський, М. (2017). Віктор Мусіяка: Недоторканність депутатів має бути, як у суддів. *Главком* <<https://glavcom.ua/interviews/viktor-musiyaka-nedotorkanist-deputativ-maje-buti-yak-u-suddiv-424458.html>> (2022, січень, 12).

² Там само.

³ Козадаєв, В. (2020). Скасування депутатської недоторканності (імунітету): pro et contra. *Юридична Газета online*, 4 (710) <<https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshе/skasuvannya-deputatskoyi-nedotorkannosti-imunitetu-pro-et-contra.html>> (2022, січень, 14).

⁴ Москвичова, А. (2019). Ні обіцянок, ні пробачень: історія скасування депутатської недоторканності за шести президентів. *Радіо Свобода* <<https://www.radiosvoboda.org/a/istorija-nedotorkannosti/30144649.html>> (2022, січень, 12).

Саме законопроект №7203 і був прийнятий при Президенті В. Зеленському як Закон від 03.09.2019 р. №27-IX «Про внесення змін до ст. 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)», коли 373 народних депутата та проголосували на його підтримку.

Якщо в редакції Конституції від 28.06.1996 р. ст. 80 містила норму, що: «Народним депутатам гарантується депутатська недоторканість. Народні депутати не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образ або наклеп. Народні депутати України не можуть бути без згоди ВРУ притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи арештовані», то в редакції від 01.01.2020 р. положення ст.80 викладено без чч.1 та 3: «Народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп»¹.

Закон змінив конституційно-правовий статус народного депутата з 1 січня 2020 року, було обмежено депутатську недоторканність парламентарів в частині «*inviolability*» (імунітету) зі збереженням в частині «*non-liability*», тобто ідемнітету. Це знайшло віддзеркалення в ряді нормативно-правових актів, зокрема, в законах «Про статус народного депутата України», «Про Регламент ВРУ», та в Кримінальному процесуальному кодексі України. Для цього був прийнятий Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою приведення у відповідність до Закону України «Про внесення змін до ст. 80 Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України»². Так, на підставі останнього з Закону «Про Регламент ВРУ» було вилучено главу 35 з ст. 218-221, і відповідно, ст. 220.

Перед винесенням законопроекту №7203 на голосування до ВРУ, КСУ надав Висновок в про його відповідність вимогам ст. 157, 158 Конституції, де були висловлені застереження про те, що: «1) ухвалюючи рішення щодо скасування депутатської недоторканності, необхідно враховувати стан політичної та правової системи України – її здатність ...забезпечити ...ефективне здійснення народними депутатами України своїх повноважень, функціонування парламенту, а також реалізацію конституційного принципу поділу державної влади; 2) що недоторканність народних депутатів не є особистим привілеєм, індивідуальним правом народного депутата, а має публічно-правовий характер, спрямована на убезпечення народного депутата від незаконного втручання в його діяльність, на забезпечення... ефективного здійснення ним своїх функцій та належного функціонування парламенту». Судді посилалися на аналогічні Висновки з цього питання від 1999 р., 2000 р., 2003 р.)³, а також на документи Венеціанської Комісії: «Доповідь про імперативний мандат та аналогічну практику» 2009 р., та «Висновок щодо проекту Закону про внесення змін до Конституції України...» 2015 років⁴. Застереження були зроблені з огляду на те, що на думку Венеціанської Комісії в Україні її рекомендації не враховуються. Так, в Доповіді Комісії 2009 р. вказувалося, що зміни до Конституції України в 2004 р., зокрема до статті 81, «хоча і обумовлюють стабілізацію правлячої партії чи блоку, але одночасно, призведуть до ослаблення самої Верховної Ради через втручання у вільний мандатадепутатів, які більше не зможуть повною мірою слідувати власним переконанням» (п.32)⁵.

¹ Конституція України, 1996, редакція від 01.01.2020 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (2022, січень, 14).

² Закон Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою приведення у відповідність із Законом України "Про внесення змін до статті 80 Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України", 2019. (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/388-20#n30>> (2022, січень, 14).

³ Висновок по справі №2-89/2018 (4368/17), 2018 (Конституційний Суд України). Офіційний сайт Верховної Ради України <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002v710-18#Text>> (2022, січень, 14); Козадаєв, В. (2020). Скасування депутатської недоторканності (імунітету): pro et contra. Юридична Газета online, 4 (710) <<https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/skasuvannya-deputatskoyi-nedotorkannosti-imunitetu-pro-et-contra.html>> (2022, січень, 14).

⁴ Доклад об імперативном мандате и аналогичной практике, 2009 (Европейская Комиссия за демократию через право (Венецианская Комиссия)). Council of Europe <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)027-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)027-rus)> (2022, счень, 11); Висновок щодо проекту Закону про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України та суддів, 2015 (Европейская Комиссия за демократию через право (Венецианская Комиссия)). Ligazakon <<https://ips.ligazakon.net/document/MU15049>> (2022, січень, 11).

⁵ Доклад об імперативном мандате и аналогичной практике, 2009 (Европейская Комиссия за демократию через право (Венецианская Комиссия)). Council of Europe <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)027-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)027-rus)> (2022, счень, 11).

Тут мова йдеться про впровадження в ст. 81 Конституції України положення про дострокове припинення повноважень народного депутата, обраного від політичної партії (виборчого блоку партій), у разі його невходження до складу депутатської фракції цієї політичної партії (виборчого блоку політичних партій) або виходу із складу такої фракції – на підставі закону за рішенням вищого керівного органу відповідної політичної партії (виборчого блоку політичних партій) з дня прийняття такого рішення. На думку Венеціанської Комісії це положення забезпечує «обмеження» вільного мандату народного депутата, як і будь-які вимоги щодо залежності депутата від партії чи виборчого боку, як і практики встановлення виключної ролі партій в представництві виборців¹. Так само, був підданий критиці факт впровадження імперативного мандату для депутатів місцевих рад, що визначено як пряме порушення європейської традиції вільного мандату. У Висновку Венеціанської Комісії від 2015 р. в п. 18 зазначені негативні наслідки скасування депутатської недоторканності через внесення змін до Конституції. Венеціанська Комісія зазначала, що в політичній системі з вразливою демократією, такою як в Україні, скасування недоторканності може бути небезпечним для функціонування та автономії парламенту².

На думку дослідників, КСУ, надаючи позитивний висновок щодо законопроекту про скасування депутатської недоторканності, але вказуючи свої застереження, таким чином «зняв із себе відповідальність» (Kozadaiev, 2020). Тим більш значимими є окремі думки суддів КСУ до висновку КСУ від 19.07.2018 р. Зокрема, на думку судді М.І. Мельника, у Висновку КСУ «КСУ формально та поверхнево здійснив перевірку Законопроекту на відповідність вимогам статей 157 та 158 Конституції України», залишивши поза увагою правову природу та призначення інституту депутатської недоторканності обмежившись лише «механічною» перевіркою факту наявності чи відсутності Указу Президента України про введення воєнного або надзвичайного стану, Суд не довів відсутності правових підстав, які унеможливають внесення змін до Конституції (що на сьогодні в Україні умов воєнного або надзвичайного стану немає), а отже, не вніс повної юридичної зрозумілості щодо можливості внесення змін до Конституції за вказаних умов. Суд мав ретельно дослідити правову природу заходів із забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі й стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях, які здійснюються починаючи з 30.04.2018 р., а отже, довести, що їх здійснення не є перешкодою для зміни Конституції України в аспекті вимог ч. 2 ст. 157 Основного Закону³.

Незважаючи на застереження, нововведення передбачають наступне:

1. Ст. 80 Конституції міститься лише норма про те, що *народні депутати не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп* (індемнітет). У ч. 1 ст. 27 Закону від «Про статус народного депутата України» (зі змінами) зазначено: «Народні депутати не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у ВРУ та її органах, *а також при здійсненні депутатських повноважень*, за винятком відповідальності за образу чи наклеп»⁴. Отже, зміни, внесені до ст.27 Закону, є більш розширеними у порівнянні з нормою, викладеною у ст.80 Конституції.

2. Забороняється доручати здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення, вчиненого народним депутатом, іншим органам досудового розслідування, крім Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) та центрального апарату Державного бюро розслідувань (ДБР) відповідно до їх підслідності, визначеної КПК України (ч. 5 ст. 36 КПК).

3. Відомості, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення народним депутатом, вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань Генпрокурором в порядку, встановленому КПК (п.1 ч.1 ст. 482² КПК).

¹ Доклад об імперативном мандате и аналогичной практике, 2009 (Европейская Комиссия за демократию через право (Венецианская Комиссия)). Council of Europe <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)027-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)027-rus)> (2022, счень, 11).

² Висновок щодо проекту Закону про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України та суддів, 2015 (Европейская Комиссия за демократию через право (Венецианская Комиссия)). Ligazakon <<https://ips.ligazakon.net/document/MU15049>> (2022, сичень, 11).

³ Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І., 2018 (Конституційний Суд України). Офіційний сайт Верховної Ради України <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nn02d710-18#n2>> (2022, сичень, 11).

⁴ Закон Про статус народного депутата України, 1992 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text>> (2022, сичень, 11).

4. Клопотання про дозвіл на затримання, обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту, обшук, порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а також про застосування інших заходів, у тому числі негласних слідчих (розшукових) дій, що обмежують права і свободи народного депутата, розгляд яких віднесено до повноважень слідчого судді, мають бути погоджені Генпрокурором (п.2. ст. 482² КПК). Розгляд таких клопотань, крім застосування негласних слідчих (розшукових) дій, здійснюється слідчим суддею, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вишого антикорупційного суду, – слідчим суддею Вишого антикорупційного суду. Такі клопотання розглядаються за обов'язкової участі народного депутата. Слідчий суддя зобов'язаний завчасно повідомити народного депутата про розгляд зазначеного клопотання, крім клопотання про застосування негласних слідчих (розшукових) дій або обшуку. Якщо народний депутат без поважної причини не прибув на судові засідання або не повідомив про причини своєї відсутності, таке клопотання може розглядатися без участі народного депутата.

5. Без дозволу слідчого судді, винесеного на підставі клопотання, погодженого Генпрокурором, дозволяється затримання народного депутата лише в тому випадку, якщо останнього застали під час вчинення або безпосередньо після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, пов'язаного із застосуванням насильства, або такого, що спричинив загибель людини (п.2. ст. 482² КПК). Орган або посадові особи, які затримали народного депутата, повідомили йому про підозру або застосували до нього запобіжний захід, або здійснили інші слідчі дії (крім обшуку та негласних слідчих (розшукових) дій), зобов'язані негайно, але не пізніше 24 години з моменту вчинення таких дій, повідомити про це Голову ВРУ.

Оскільки депутатський імунітет в Україні сприяв ухиленню від правосуддя, то обмеження депутатської недоторканності, на перший погляд, має позитивний характер, як нагадування «*memeto mori*» (лат. «пам'ятай, що [доведеться] вмирати», тобто «пам'ятай, що ти людина») обранцям як «тріумфаторам» в дусі відомої латинської традиції. Однак, скасування імунітету не вплине на ефективність правоохоронної та судової системи, не ліквідує корупційну складову, і не сприятиме демократизації парламентського представництва. Скасовуючи такий елемент конституційно-правового статусу депутатів як імунітет, здатні на опозицію та критику депутати позбавляються дієвих механізмів захисту від політично вмотивованих переслідувань. Скасування депутатської недоторканності в Україні, яка за формою правління є парламентсько-президентською республікою, в якій парламент відіграє ключову роль у прийнятті законів, формуванні уряду, у здійсненні парламентського контролю насправді стає інструментом, але не інструментом у боротьбі з корупцією, а інструментом узурпації та встановлення авторитаризму. Політико-правовим наслідком обмеження вільного мандату стає деградація інституту парламентського представництва в Україні.

References:

1. *Doklad ob ymperatyvnom mandate u analohychnoi praktyke, 2009* (Yevropeyskaya Komissiya za demokratiyu cherez pravo (Venetsianskaya Komissiya)) [Report on the Imperative Mandate and Similar Practices, 2009 (European Commission for Democracy through Law (Venice Commission))]. *Council of Europe* <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)027-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)027-rus)> (2022, January, 11). [in Russian].
2. Hlukhovskiy, M. (2017). Viktor Musiyaka: Nedotorkannist deputativ maye buty, yak u suddiv [Victor Musiyaka: The immunity of deputies should be the same as that of judges]. *Hlavkom* [Glavkom] <<https://glavcom.ua/interviews/viktor-musiyaka-nedotorkannist-deputativ-maje-buti-yak-u-suddiv-424458.html>> (2022, January, 12). [in Ukrainian].
3. Kononchuk S. G., Yarosh, O. (2011). *Mandat deputata u suchasnykh demokratsiyakh: prava ta vidpovidalnist. Doslidzhennya problemy* [The mandate of a deputy in modern democracies: rights and responsibilities. Research the problem]. Kyiv: Ukraine Agency. [in Ukrainian].
4. *Konstytutsiya Ukrayiny, 1996, persha redaktsiya* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Constitution of Ukraine, 1996, first edition (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628#Text>> (2022, January, 14). [in Ukrainian].
5. *Konstytutsiya Ukrayiny, 1996, redaktsiya vid 01.01.2020* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Constitution of Ukraine, 1996, version of 01.01.2020 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (2022, January, 14). [in Ukrainian].

6. Kozadayeve, V. (2020). Skasuvannya deputatskoyi nedotorkannosti (imunitetu): pro et contra [Abolition of parliamentary immunity (immunity): pro et contra]. *Yurydychna Hazeta online* [Legal Newspaper online], 4 (710) <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshе/skasuvannya-deputatskoyi-nedotorkannosti-imunitetu-pro-et-contra.html>> (2022, January, 14). [in Ukrainian].
7. Lashchuk, T. (2017). Ni deputatskiy nedotorkannosti: istoriya obitsyanok [No parliamentary immunity: a history of promises]. *LB.ua*. <https://lb.ua/news/2017/09/08/375962_ni_deputatskiy_nedotorkannosti.html> (2022, January, 12). [in Ukrainian].
8. Melnyk, O. (2010). Predstavnytskyy mandat parlamentariv: pryroda, henezys, suchasnist [Representative mandate of parliamentarians: nature, genesis, modernity]. *Zbirnyk naukovykh tez Pershoi mizhnarodnoyi naukovoї konferentsiyi: parlamentski chytannya (1-2 zhovnya, 2010 r., m. Kyiv)* [Proceedings of the First International Scientific Conference: Parliamentary Readings (October 1-2, 2010, Kyiv)] <http://parlament.org.ua/upload/docs/Parliamentary_readings_.pdf> (2022, January, 10). [in Ukrainian].
9. Moskvichova, A. (2019). Ni obitsyanok, ni probachen: istoriya skasuvannya deputatskoyi nedotorkannosti za shesty prezidentiv [No promises, no apologies: the story of the abolition of parliamentary immunity for six presidents]. *Radio Svoboda* [Radio Liberty] <<https://www.radiosvoboda.org/a/istorija-nedotorkannosti/30144649.html>> (2022, January, 12). [in Ukrainian].
10. *Okrema dumka suddi Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny Melnyka M.I., 2018* (Konstytutsiynyy Sud Ukrayiny) [Dissenting opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine Melnyk MI, 2018 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nn02d710-18#n2>> (2022, January 11). [in Ukrainian].
11. Pankevych, I. (2010). Imperativizatsiya parlamentskoho mandatu v Ukrayini ta inshykh yevropeyskykh derzhavakh (porivnyalno-pravovyy analiz) [Imperativization of the parliamentary mandate in Ukraine and other European countries (comparative legal analysis)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna* [Bulletin of Lviv University. The series is legal], 50, 118-126. [in Ukrainian].
12. Prelo, M. (1957). *Konstitutsionnoye pravo Frantsii* [French constitutional law]. Moscow: Foreign Literature Publishing House. [in Russian].
13. Romanyuk, P. V. (2015). Vilnyy mandat yak element predstavnytskoyi demokratiyi: istoryko-teoretychni notatky [Free mandate as an element of representative democracy: historical and theoretical notes]. *Pravo ta innovatsiyyi* [Law and innovation], 3 (11), 145-153.
14. Rousseau J. J. (1998). *Ob obshchestvennom dogovore. Traktaty* [About the social contract. Treatises]. Moscow: Kuchkovo field. [in Russian].
15. Van der Hulst, M. (2000). The parliamentary mandate a global comparative study. Geneva: InterParliamentary Union, 154. [in English].
16. *Vysnovok po spravi №2-89/2018 (4368/17), 2018* (Konstytutsiynyy Sud Ukrayiny) [Opinion in the case №2-89/2018 (4368/17), 2018 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002v710-18#Text>> (2022, January, 14). [in Ukrainian].
17. *Vysnovok shchodo proektu Zakonu pro vnesennya zmin do Konstytutsiyi Ukrayiny shchodo nedotorkannosti narodnykh deputativ Ukrayiny ta suddiv, 2015* (Evropeyskaya Komysyya za demokratsyyu cherez pravo (Venetsyanskaya Komysyya)) [Opinion on the Draft Law on Amendments to the Constitution of Ukraine on the Inviolability of People's Deputies of Ukraine and Judges, 2015 (European Commission for Democracy through Law (Venice Commission))]. *Ligazakon* <<https://ips.ligazakon.net/document/MU15049>> (2022, January 11). [in Ukrainian]
18. Zadorozhniy, O. V., Dobkin, M. M., Selivanov, A. O. (2004). *Deputatska nedotorkannist (Suchasna parlamentska ta sudova praktyka: pravovyy analiz)* [Parliamentary immunity (Modern parliamentary and judicial practice: legal analysis)]. Kyiv: Logos. [in Ukrainian].
19. *Zakon Pro status narodnoho deputata Ukrayiny, 1992* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Law on the Status of the People's Deputy of Ukraine, 1992 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text>> (2022, January 11). [in Ukrainian]
20. *Zakon Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny z metoyu pryvedennya u vidpovidnist iz Zakonom Ukrayiny "Pro vnesennya zmin do statti 80 Konstytutsiyi Ukrayiny shchodo nedotorkannosti narodnykh deputativ Ukrayiny", 2019* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine for the Purpose of Alignment with the Law of Ukraine "On Amendments to Article 80 of the Constitution of Ukraine on the Inviolability of People's Deputies of Ukraine", 2019 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/388-20#n30>> (2022, January 14). [in Ukrainian].